

آثار تربیتی بیماری و نقش آن بر تزکیه روح از نظر آیات و روایات

چکیده

بیماری به عنوان یک واقعیت اجتناب‌ناپذیر در زندگی انسان، تأثیرات عمیقی بر روح و تربیت اخلاقی افراد دارد. این مقاله با روش تحلیلی و بافیش برداری از منابع کتابخانه‌ای به بررسی آثار تربیتی بیماری و نقش آن در تزکیه روح از منظر آیات قرآن و روایات اسلامی می‌پردازد. بیماری به عنوان یک آزمون الهی تلقی می‌شود که می‌تواند زمینه‌ساز خودشناسی و نزدیکی به خداوند باشد. و هدف از این تحقیق شناخت آثار بیماری‌ها و نقشی آن بر تربیت انسان است. این تحقیق از این جهت داری اهمیت و ضرورت است که افراد با آشنایی از آثار بیماری‌ها تحمل و صبر خود را بالا ببرند. از این رو قرآن بیماری‌ها را یکی از عوامل تربیت انسان می‌داند و چگونگی برخورد با بیماری‌ها و نوع آنها را در تربیت انسان مؤثر می‌داند. در این راستا، بیماری فرصتی برای دعا، توبه و نزدیکی به خدا محسوب می‌شود و موجب می‌شود انسان به تحلیل رفتارهای خود بپردازد و به تربیت روحی نائل آید. در نهایت، این مقاله تأکید می‌کند که بیماری می‌تواند به عنوان یک وسیله مؤثر در تزکیه و رشد اخلاقی افراد به شمار آید و به آنان کمک کند تا به درک عمیق‌تری از معنای زندگی و ارتباط با خداوند برسند.

کلید واژه: بیماری، تربیت، تزکیه، روح، نفس.

۱. سطح دو، حوزه علمیه الزهرا (سلام الله علیها)، شهرستان لردگان

بیماری‌ها همواره یکی از پدیده‌های طبیعی زندگی انسان‌ها بوده‌اند که نه تنها به جسم آسیب می‌رسانند، بلکه بر روح و روان افراد نیز تأثیر می‌گذارند. از دیدگاه آموزه‌های اسلامی، بیماری‌ها به عنوان یکی از ابزارهای الهی برای تزکیه نفس و تربیت انسان‌ها محسوب می‌شوند. در قرآن کریم و روایات اسلامی، به بیماری‌ها به عنوان وسیله‌ای برای آزمایش، تربیت و تقویت ایمان اشاره شده است. وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ «و به طور قطع شما را به چیزی از قبیل ترس و گرسنگی و کاهش در اموال و جان‌ها و محصولات می‌آزماییم و مژده باد شکیبایان را...»^۱

این آموزه‌ها تأکید دارند که انسان در مسیر تکامل و رشد معنوی، با آزمون‌های مختلفی مواجه می‌شود که بیماری یکی از مهمترین آنهاست. بررسی آثار تربیتی بیماری‌ها از منظر قرآن و روایات از این جهت اهمیت دارد که به انسان‌ها کمک می‌کند تا با رویکردی مثبت به بیماری‌ها نگاه کنند و آنها را فرصتی برای تزکیه نفس و نزدیک شدن به خداوند بدانند. در این راستا، درک صحیح از فلسفه بیماری‌ها به عنوان ابزاری الهی برای پالایش روح، می‌تواند به بیماران کمک کند تا درد و رنج را با امید و ایمان به خداوند تحمل کنند. مفهوم آثار تربیتی بیماری‌ها در متون اسلامی و آثار علمای مسلمان به کرات مورد بحث قرار گرفته است. و به بررسی نقش تربیتی بیماری‌ها در رشد معنوی انسان پرداخته‌اند. در این متون، بیماری نه به عنوان مجازاتی صرف، بلکه به عنوان راهی برای تطهیر و تربیت نفس انسان تلقی می‌شود. از سوی دیگر، در قرآن و احادیث متعدد به آزمون الهی بودن بیماری و پاداش صبر و تحمل آن اشاره شده است. همانند این آیه نَبْلُوَكُمْ بِالْشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً «و ما شما را با بدیها و خوبی‌ها آزمایش می‌کنیم»^۲

این پژوهش به دنبال آن است که با تحلیل و بررسی متون دینی، به نقش تربیتی و معنوی بیماری‌ها پی ببرد و راهکارهایی برای افزایش تاب‌آوری معنوی در برابر رنج‌ها و سختی‌ها ارائه دهد. در نهایت، هدف اصلی این مطالعه تقویت ایمان و رضایت از قضا و قدر الهی در زمان بیماری و ایجاد بینشی جدید در مواجهه با سختی‌های زندگی است.

در زمینه بیماری‌ها و نقش تربیتی آن علاوه بر قرآن و روایات و کتاب‌های طب اسلامی، مقالاتی نوشته شده و همایش‌های فراوانی برگزار شده که در زمینه بیماری‌های جسمی، روحی و روانی مطالبی را بیان کرده‌اند. (کتاب نقش باورهای دینی در رفع نگرانی‌ها) نوشته حبیب‌الله طاهری در ۱۴ فصل نگارش شده است؛ فصل سوم این کتاب، درباره سلامت و بیماری روانی است. (آرامش حقیقی از نظر آن)، «انسان سالم از نظر قرآن» نوشته ی احسان‌منش، مجتبی و عیسی کریمی در سال ۱۳۹۵ در این مقاله تأثیر آموزه‌های قرآن کریم را بر سلامت بیان کرده‌اند. (بازاندیشی در معنا و کارکردهای تربیتی تزکیه نفس از منظر متون اسلامی) نوشته ی

۱. بقره: ۱۵۵.

۲. انبیاء: ۳۵.

مرزوقی، رحمت الله، ۱۳۹۸، به بررسی این مطلب پرداخته که تهذیب نفس و خودسازی باعث سعادت‌مندی دنیا و آخرت می‌شود اگر در حالات علماء ربانی و بزرگان دین دقت کنیم، متوجه می‌شویم که دائماً مترصد نفس خویش بوده و اهمیت فوق العاده‌ای برای تهذیب نفس و خودسازی قائل بوده‌اند و بهترین و شایسته‌ترین اعمال آنها تهذیب نفس بوده است. (معناشناسی تزکیه در قرآن کریم با رویکردی بر مولفه‌های تربیتی) نوشته ی، ترکمانی، حسینعلی، ۱۳۹۴ نگاشته شده است. در این پژوهش همه کاربردهای ماده «زکو» و به ویژه زکات، واکاوی و به کشف ارتباط آن‌ها با تزکیه و نقششان در ساختمان قرآنی تزکیه، پرداخته شده است و در ضمن آن، عوامل، نتایج و موانع تزکیه از دیدگاه قرآن بیان گردیده است. (بیماری و بلا و نقش آن در تربیت نفس از نگاه قرآن و روایات (مطالعه شده درباره بیماری جدید کرونا) نوشته ی حسین شفیعی و همکاران، (۱۴۰۰) که با اشاره به آیات و روایات، ضمن بیان منشا، علل و عوامل بیماری‌ها، درمان بیماری‌ها، شفا‌بودن قرآن، به بررسی نقش تربیتی بیماری‌ها برای انسان از نظر قرآن، پرداخته. و مقاله ی (جایگاه و نقش تزکیه در گفتمان های تربیتی) نوشته ی محمد داودی (۱۳۹۵)، که بررسی جایگاه و نقش تزکیه در سه گفتمان تربیتی سعادت، ریاضت و سامت و مقایسه آن با گفتمان تربیتی قرآنی و پرداخته است. و مقاله (گناه، بیماری و پیامدهای تربیتی آن از منظر قرآن و حدیث) نوشته ی جعفر طیار و مصطفی دهقانی، (۱۳۹۴). که به پیامدهای تربیتی گناه از منظر آیات و روایات پرداخته است. و مقاله (نگاهی به حکمت های بیماری در انسان از دیدگاه برخی احادیث) نوشته ی سعیده موسوی و رسول محمد جعفری، (۱۴۰۱). که درصدد بررسی اجمالی حکمت‌های بیماری در انسان از دیدگاه برخی احادیث است. ولی در هیچ یک از این مقالات بیان شده بحثی از نقش بیماری و آثار آن در تزکیه روح نیامده. در حالی که در پژوهش پیش روی به بررسی آثار تربیتی بیماری و نقش آن در تزکیه روح از منظر آیات قرآن و روایات اسلامی می‌پردازد.

مفهوم شناسی

بیماری: از منظر لغوی به معنای ناتوانی، ناخوشی، مرضی است.^۱ از منظر اصطلاحی و مطابق با تعاریف سلامتی عبارتند از: یک حالت سازمان بهداشت جهانی^۲ آسودگی کامل جسمی، روانی، اجتماعی و تنها نبودن بیماری یا ناتوانی اطلاق نمی‌شود. بنابراین تعریف بیماری می‌تواند نقطه مقابل سلامتی می‌باشد. در دیدگاه قرآن کریم درباره بیماری که به آیات متعددی به موضوع بیماری اشاره کرده است. به عنوان مثال در قرآن می‌خوانیم: «و اذا مرضت فیهو یشفین»^۳ و هنگامی که بیمار شوم، او مرا شفا می‌دهد». همچنین در روایاتی به آن نیز توجه ویژه‌ای داشته است مثل روایتی از امام صادق (ع) که می‌فرماید: «المومن اذا مرض

۱. معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، ص ۶۳۳.

۲. رحیمی، سازمان جهانی علوم پیران پزشکی و بهداشت نظامی، ص ۵۳ و ۵۶.

۳. شعرا: ۸۰.

کان مرضه کفاره لدنوبه و تمحیصا له؛ «هنگامی که مومن بیمار می‌شود، بیماریش کفاره گناهان و پاک کننده او می‌شود».^۱

تربیت که برای این واژه معانی گوناگونی بیان کرده‌اند که عبارتند از: پروردن، پروراندن، پرورش، پروردن کودک تا بالغ شدن، آداب و اخلاق به کسی آموختن و غیره است.^۲ از مجموعه سخنان واژه شناسان می‌توان دریافت که تربیت در مورد انسان عبارتند از: فراهم کردن شرایط و زمینه‌های رشد استعدادهای مادی و معنوی (روانی و درونی) انسان برای رسیدن تدریجی به کمال مطلوب؛^۳ تزکیه از رشته (زکی، زکو) است زکو در لغت به معنای رشد و نمو و افزایش^۴ و صلاح آمد و به فرد صالح و متقی (زکی) گفته می‌شود.^۵ همچنین به معنی طهارت، ستایش، زکات دادن.^۶ برطرف کردن ناخالصی‌ها به کار رفته است.^۷

بیماری‌ها آثار تربیتی متعددی دارد که در زیر به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

آثار تربیتی بیماری

۱. آزمون و امتحان الهی

بیماری‌ها ممکن است نوعی آنها باشد. امتحان و آزمایش بندگان، یک سنتی خداوند متعال هست و او همواره بندگان را در صحنه‌های مختلف مورد آزمایش قرار می‌دهد «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ»^۸ و به طور قطع شما را به چیزی از قبیل ترس و گرسنگی و کاهش در اموال و جان‌ها و محصولات می‌آزماییم و مژده با شکیبان را...^۹ این آیه نشان می‌دهد که این سنت الهی هیچگاه تعطیل بردار نیست و نقص در اموال جانها و ثمرات کمبود در اموال به معنای زیانهای مالی و اقتصادی است. نقص در نفوس به معنای از دست دادن عزیزان یا حتی تجربه بیماری‌ها و مشکلات جسمانی است.^{۱۰}

۱. کلینی، کافی، ج ۳، ص ۱۱۴، حدیث ۷.

۲. نوری، بررسی آثار تربیتی یاد خدا با تاکید اندیشه امام خمینی رحمت الله، ص ۱۱.

۳. ابن فارس، مقایس اللغة، ج ۳، ص ۱۷.

۴. فراهیدی، العین؛ بی جا، ج ۵، ص ۳۹۴.

۵. ابن منظور، لسعان العرب، ج ۴، ص ۳۸۵.

۶. مصطفوی، التحقيق، ج ۴، ص ۲۹۳.

۷. بقره: ۱۵۵.

۸. طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۱، ص ۵۱۶.

از دیگر نقش‌های بیماری در تقویت ارتباط با خداوند تقویت توکل به خداوند هستش که در قرآن آمده است: «فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ»^۱ «بر خدا توکل کن که خداوند متوکلین را دوست دارد.»^۱ آیه به توکل بر خداوند بعد از اتخاذ تصمیمات اشاره دارد. توکل بر خدا به معنای اعتماد به او و سپردن امور به حکمت و تدبیر الهی است که در نهایت منجر به موفقیت و آرامش روحی میشود. این آیه به انسان‌ها یادآوری می‌کند که در سختی‌ها و مشکلات باید به خداوند توکل کنند. بیماری می‌تواند فرصتی برای تقویت این توکل و اعتماد به خداوند باشد.^۲

از دیگر نقش‌های آن می‌توان اشاره کرد به تسلیم در برابر اراده الهی؛ که می‌توان به آیه زیر اشاره کنیم که می‌فرماید: «وَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا»^۳ «و به درستی که با هر سختی آسانی است.»^۳ این به انسان‌ها نشان می‌دهد که در مشکلات و بیماری‌ها همیشه یاری و رحمت خداوند در کنار آنهاست. این تسلیم و پذیرش اراده الهی می‌تواند به تقویت ارتباط با خداوند کمک کند.^۴

بیماری می‌تواند به عنوان یک وسیله‌ای برای تقویت ایمان و نزدیکی با خداوند عمل کند. زمانی که فرد دچار چالش‌های جسمانی و روحی می‌شود، احساس نیاز به دعا و ارتباط معنوی با خداوند به او دست می‌دهد. این حالت نه تنها می‌تواند منجر به آرامش روحی شود که سبب تقویت ایمان و اراده فرد در مواجهه با سختی‌ها و همچنین باعث تقسیم شدن در برابر خداوند می‌شود. یکی از نقش‌های بیماری و فرصت برای بازنگری در زندگی است که امام علی (ع) در این باره می‌فرماید: «بیماری مومن، گناه او را پاک می‌کند و او را به یاد آخرت می‌اندازد.»^۵ این روایت نشان می‌دهد که بیماری می‌تواند فرصتی برای تفکر در مورد زندگی و رابطه با خدا باشد.^۵

۴. تقویت اراده و ایمان

آزمایش و ابتلای بیماری یکی از انواع آزمایشات الهی است که انسان‌ها را به چالش می‌کشد. این آزمایشات می‌توانند باعث تقویت ایمان و اراده افراد شود. وقتی فرد با مشکلات جسمی و روحی مواجه می‌شود به طور طبیعی به خود و باورهایش فکر می‌کند و این امر، او را به تلاش بیشتر برای تقویت اراده و ایمانش سوق می‌دهد. بیماری به عنوان آزمایش، باعث تقویت ایمان و اراده در انسان می‌شود.^۶

همچنین توجه به ارزش‌های معنوی در زمان بیماری، انسان به ارزش‌های معنوی و روحی خود بیشتر توجه می‌کند. این توجه می‌تواند باعث شود که فرد به تلاش برای تقویت اراده و ایمان خود بپردازد. در این زمان،

۱. آل عمران: ۱۵۹.

۲. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲، ص ۳۹۲.

۳. انشراح: ۵.

۴. حسینی طالقانی، تفسیر الهدی، ج ۱، ص ۳۱۱ تا ۳۱۳.

۵. نهج البلاغه، خطبه ۱۵۰.

۶. طباطبائی، تفسیر المیزان، ج ۱۴، ص ۱۷۰.

انسان متوجه می‌شود که زندگی او فراتر از مسائل مادی است و باید به معنویت و ارتباط با خداوند توجه بیشتری داشته باشد. بیماری می‌تواند انسان را به ارزش‌های معنوی و تقویت ایمان سوق دهد.^۱ یکی دیگر از آن فرصتی برای خودشناسی بیمار با بازنگری در زندگی باشد. در این زمان، فرد به بررسی رفتارها، اعتقادات و آرزوهایش می‌پردازد. این امر می‌تواند به تقویت اراده و ایمان او کمک کند. خودشناسی می‌تواند منجر به تصمیم‌گیری‌های مهم و تقویت عزم و اراده شود. بیماری فرصتی برای خودشناسی و تقویت اراده و ایمان است.^۲ بیماری به عنوان یک تجربه سخت، می‌تواند فرصتی برای تقویت اراده و ایمان و انسان باشد.

۱. میرفخرایی، روان‌شناسی معنوی، ص ۹۰

۲. اوینی، خودشناسی و خودسازی، ص ۱۲۰

در این مقاله با توجه به آیات و روایات، ضمن بیان منشأ و علل و عوامل بیماری‌ها، درمان بیماری‌ها، شفا بودن قرآن، نقش تربیتی بیماری‌ها برای انسان از نظر قرآن تحلیل و بررسی شده‌اند. همچنین، این مقاله با هدف شناخت دیدگاه تربیتی قرآن به بیماری‌ها پرداخته.

نتایج نشان دادند قرآن، به‌طور کلی بیماری‌های جسمی را اعم از اینکه چه نامیده شوند و در چه زمانی گریبان‌گیر بشر شوند، مطرح می‌کند. قرآن بیماری‌ها را یکی از عوامل تربیت انسان می‌داند که آثاری چون خودشناسی؛ مثل نزدیکی به خداوند، توجه به اعمال و دور اندیشی در خودشناسی؛ مثلاً آگاهی از ضعف‌های درونی انسان، درک محدودیت‌های انسانی و... و آرمزش از خداوند؛ مثل یادآوری گناهان و لغزش‌ها، فرصتی برای اصلاح و جبران انسان کفاره گناهان و آزمون و امتحان الهی بودن رادر پی دارد. همچنین قرآن چگونگی برخورد با بیماری‌ها و نوع آنها را در تربیت انسان مؤثر می‌داند. علاوه بر مطلب فوق و با توجه به مواردی که در قرآن کریم و روایات حضرات معصومین(ع) بیان شد، این نتیجه به دست آمد که قرآن و روایات، نگاه انسان را به بیماری‌های جسمی محدود نکرده است؛ بلکه از گذرگاه بیماری‌های جسمی، نگاه او را به امراض روحی و قلبی نیز معطوف کرده است. که در نقش بیماری در تزکیه روح چند نمونه بیان کردیم مثل؛ غلبه بر ضعف خود، افزایش توجه به آخرت، تقویت ارتباط با خداوند و تقویت اراده و ایمان. در مرحله بعد، متناسب با بیماری، توصیه‌های مادی و معنوی را برای پیشگیری و درمان و تربیت بیان کرده است. همچنین، تکالیف الهی را بر او سبک‌تر کرده است. در نهایت اینکه بیماری جسمی می‌تواند آثار تربیتی و معنوی برای بیمار به همراه داشته باشد که اگر با نگاه امتحان الهی به آن نگریسته شود، می‌تواند زمینه‌ساز بیداری از غفلت و کفاره گناهان او شود و برای او خیر داشته باشد؛ همچنین، این نگرش در تسکین و آرامش روحی بیمار و اطرافیان او بسیار مؤثر است.

*قرآن کریم

نهج البلاغه

- (۱) ابن فارسی، احمد، مقایس اللغه، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۲ ش.
- (۲) ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، قم، نشر ادب الحوزه، ۱۴۰۵ ق.
- (۳) آمدی، عبدالواحد، غرر الحکم و درر الکلم، قم، انتشارات دفتر تبلیغاتی، دوم، ۱۴۱۰ ه ق.
- (۴) آوینی، مرتضی، خودشناسی و خودسازی، تهران، انتشارات مهر، ۱۳۹۱ ش.
- (۵) بخارایی، محمد بن اسماعیل، صحیح بخاری، قم، دارابن کثیر، ۱۴۲۲ ق.
- (۶) خسروپناه، عبدالحسین، انتظار بشر از دین، ناشر صدرا، تهران، ۱۳۹۵ ش.
- (۷) دیلمی، علی بن محمد، غیون الحکم و المواعظ، قم، دارالحديث ۱۳۷۶ ش.
- (۸) طالقانی، سید محمد حسین، تفسیرالهدی، امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۱ ش.
- (۹) طباطبایی، محمد حسین، تفسیر المیزان، سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ هشتم، ۱۳۶۸ ش.
- (۱۰) طبرسی، ابوالحسن، تحف العقول، دفتر نشر کتاب‌های اسلامی، قم، ۱۳۹۰ ش.
- (۱۱) طبرسی، ابوالحسن، تفسیر مجتمع البیان، قم، موسسه علوم و معارف قرآن، ۱۴۰۰ ق.
- (۱۲) فراهیدی، احمد بن خلیل، العین بیجا، تهران، چاپ اول، ۱۳۹۲ ش.
- (۱۳) فیض کاشانی، محسن، المحجه البيضاء، قم، جامع المدارسین بی تا، ۱۴۱۷ ش.
- (۱۴) قرائتی، محسن، تفسیر النور، تهران، موسسه فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۹۰ ه ش.
- (۱۵) قزوینی، محمد بن یزید، سنن ابن ماجه، تهران، هنری دارالکتب العلمیه، چاپ اول، ۱۳۹۲ ش.
- (۱۶) کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، تهران، دارالکتاب الاسلامیت، ۱۳۶۳ ش.
- (۱۷) مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، بیروت، موسس الوفا، ۱۴۰۳ ق.

- ۱۸) محمد جعفری، رسول، نگاهی به حکمت‌های بیماری در انسان از دیدگاه احادیث، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علوم انسانی، دانشکده شاهد، تهران، دوره ۱۰، شماره ۲، ۱۴۰۱ ش.
- ۱۹) محمدی ری شهری، محمد، دانشنامه احادیث پزشکی، تهران، دارالکتب اسلامی، نوبت چاپ اول ۱۳۷۶ ش.
- ۲۰) محمدی ریشه‌ری، محمد، میزان الحکمه، تهران، جامعه المدرسین، ۱۳۶۲ ش.
- ۲۱) مصباح یزدی، محمد تقی، آموزش عقاید، قم، انتشارات اسلامی، ۱۳۷۵ ش.
- ۲۲) مصطفوی، حسن، التحقق، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۴۱۶ ق.
- ۲۳) مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامی، ۱۳۹۰ ش.
- ۲۴) میر فخرایی، علی، روانشناسی معنوی، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۹۳ ش.
- ۲۵) نراقی، احمد، معراج السعاده، قم، موسسه فرهنگی، ۱۳۹۲ ش.
- ۲۶) نوری، اسماعیل، بررسی آثار تربیتی یاد خدا، قم، مرکز پژوهش اسلامی صدا و سیما دفتر عقل، ۱۳۸۸ ش.